

LAMPL ZSUZSANNA

A „hatalmas vonzerővel bíró ideál”, avagy a szabadidő létrejötte és alakulása Csehszlovákiában (is)¹

ZSUZSANNA LAMPL

The “Ideal With Great Appeal”, or the Creation and Development of Leisure in Czechoslovakia (Too)

Keywords: leisure; spare time; history of leisure; sociology of leisure; introduction of the free Saturdays; leisure in Czechoslovakia; leisure of Hungarians in Slovakia; media consumption. The first part of the paper summarises the historical background, circumstances, and context of the emergence of leisure.

Életünk egy meghatározott időben kezdődik, bizonyos ideig tart, majd egy meghatározott időben végződik. Ez a nagy rejtély, amely keretbe foglalja létünket, számtalan szép gondolatot szült. Kíváncsiságból megnéztem az interneten az időről szóló irodalmi idézeteket, és csak a citatum.hu honlapon 108 oldalnyit találtam. Például: „Az idő [...] továbbra is múlik az események számtalan láncolatában, és egy napon kiradírozza a felettünk uralkodó sötét alakokat, kiradírozza a szüleimet, és kiradíroz engem is, de tovább múlik az utcákon, a tereken, az egész városban, s nyomában ott marad a jövő.” (Julián Fuks, brazil író, 1981) Vagy: „Az idő a legjobb, az igazi adományunk, s annak mércéje a homokóra: oly igen finom a szűk nyaka, melyen át a veres homok pereg, oly hajszálvékony a pergése, hogy jó ideig szemre egyáltalában nem fogy a homok a felső üregéből, csak a legvégén, akkor igen, akkor úgy rémlik, igen gyorsan múlik, s úgy rémlik, gyorsan múlt el az egész.” (Thomas Mann, Nobel-díjas német író, 1875–1955)

Tudományos szempontból nézve az idő multidiszciplináris kategória, számtalan tudományág foglalkozik vele. A szociológiában Émile Durkheim adta meg – a líraiságot ugyancsak nem nélkülöző – alaphangot, amikor 1912-ben a következőket írta az időről: „olyan elvont és személytelen keret, amely nemcsak egyedi létünket, de az emberi létet is magába foglalja. Olyan, mint egy végtelen tábla, melyen az egész tartam kiteríthető a szellem tekintete előtt, s amelyen valamennyi lehetséges esemény meghatározott fix viszonyítási pontokhoz képest helyezhető el.” (Durkheim 2003, 20. p.)

1 A tanulmány az „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-19-0509 számú projekt keretében készült.

Ennek a „végtelen táblának”, az emberi életidőnek egyik szegmense a szabadidő. Írásomban ezzel foglalkozom. Először egy rövid áttekintést nyújtok a szabadidő geneziséről.

1. A szabadidő „születése”

Alaptézis, hogy „a szabadidő mindig a létfenntartás biztosítását szolgáló tevékenységekre fordított életidőhöz viszonyítva válik mérhetővé és érzékelhetővé, kifejezve az időháztartásban az idő egy speciális fajtájának egy bizonyos értelemben vett szabadságát”. (Fekete 2018, 27. p.) Vagyis a munkaidő és a szabadidő nem választható el egymástól, egyrészt mivel mindkettő „ugyanazon emberi lényeg megnyilvánulása” (Szalai 1976, 11. p.), másrészt a munkaidő mennyisége és tartalma nagymértékben determinálja a szabadidő mennyiségét és tartalmát.

Mint ez az összes társadalmi jelenségre érvényes, a szabadidőnek is számtalan definíciója van. Ezek általában azokat a tevékenységeket tartalmazzák, amelyeket az egyes szerzők szerint a szabadidőben végzünk. Például: „a szabadidő a pihenés, a társas érintkezések, üdülés, ellazulás, a fizikai és lelki erőforrások feltöltésének ideje, amelyet az ember a saját szükségletei, vágyai, értékrendje és aspirációi alapján szervez meg.” (Kratochvílová 2010, 4. p.) Kutatásmódszertani szempontból leginkább Szalai Sándor szociológus, akadémikus az 1964 és 1970 között végzett Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálat magyarországi vezetőjének szavaival azonosulok, melyek szerint „a szabadidő nem fogható fel mint valami elvont kategória: konkrét vizsgálatok céljára mindenkor konkrétan kell meghatározni. Csakis a létfenntartási célú tevékenységekre (kenyérkereső munkára, kötelező társadalmi, családi, háztartási és önellátási feladatokra, az ember saját fiziológiai szükségleteinek kielégítésére stb.) fordított életidőhöz viszonyítva válik mérhetővé és érzékelhetővé.” (Szalai 1976, 13. p.) Ehhez azt tenném hozzá, hogy a szabadidő nemcsak azért vagy attól szabad, hogy nem kényszerű tevékenységgel töltjük. Hanem attól is, hogy szabadon választjuk, mégpedig magát az időszakaszt és azt is, hogy ezt az időt mivel fogjuk tölteni.

A szabadidővel foglalkozó szakirodalomból kiindulva további három, egymással szorosan összefüggő tézis szögezhető le: 1. a munkaidő és a szabadidő nem mindig különült el élesen egymástól (legalábbis a tömegek számára), ez csak a modern korban következett be, ebből kifolyólag 2. a mostani értelemben vett szabadidő jelensége és maga a megnevezés is a modern kor terméke, 3. a szabadidő sosem volt független a társadalmi státuszától, mindig társadalmi osztály-, illetve rétegjellegű volt, s most is az.

A történelem során minden ismert társadalomnak megvoltak a maga munkaszüneti és ünnepnapjai, megvolt az ideje a munkának és a pihenésnek is. De az ünnep, illetve a pihenés ideje a hagyományos társadalmakban még nem volt szabadon választott és eltöltött idő.

Ezekben a társadalmakban a munka és a pihenés időszakaszai a nap folyamán egybefolytak, összefonódtak (kicsit ehhez hasonlót élhettek át emberek, családok milliói a pandémia alatt, amikor újra otthonról dolgoztak). Vitányi Iván (Vitányi 2006) sze-

rint, aki az életmódtípusok legfontosabb kritériumának az idővel való gazdálkodást tartja, a hagyományos társadalomban az időbeosztást a szokások irányították. Az időfelhasználás additív volt: a munka volt az elsődleges, a többi tevékenység kiegészítő jellegű, de ezek is a munkához kapcsolódtak. A mai értelemben vett szabadidő nem létezett. Pedig a szabadidő fogalom máig érvényes lényegét már az ókori görög filozófusok meghatározták. „A nagy antik rabszolgatartó civilizációk talaján fogalmazódott meg először olyan tevékenység szabad megválasztásának ideálja, amelyet nem determinálnak a létfenntartás erőfeszítései. [...] Ez az ideál – melyben a hasznos munka lebecsülése az uralkodó osztály »ideológiai gőgjének« részévé vált – hatalmas vonzerővel bír, amennyiben azt az állapotot eszményíti, amelyekben az energia felszabadul a megélhetési eszközök termelésétől, s így az ember önmagának a tevékenységnek a kedvéért foglalkozik a számára vonzó tevékenységgel.” (Danecki 1973, 29–30. p.) Ezt az ideált, ami ma a szabadidő egyik része, s a közbeszédben énidőnek nevezzük, az ókori görög filozófusok ráérő időként emlegették. Például Arisztotelész azt az életszférát értette alatta, amelynek formai feltétele az ember belső és külső függetlensége, tartalma pedig a szabad szemlélődés, s ellentétben az anyagi gazdagság megszerzésével kapcsolatos tevékenységektől, nincsenek szigorúan meghatározott céljai. A ráérő időt a szabadnak született polgárok felső rétegei előjogának tartották. (Zborovszkij 1976, 23. p.) A ráérő idő tehát egy szűk elit monopóliumává vált, mégpedig egy nagy ellentmondás árán: „a kevesek azon áron jutnak hozzá, hogy a többieknek szinte egész életét munkaidővé alakítják.” (Danecki 1973, 28–29. p.)

A munkaidő és a munkán kívül töltött idő, amelyet modern értelemben szabadidőnek nevezünk,² először az ipari társadalomban különült el élesen egymástól, annak következményeként, hogy a munkahely és a háztartás, a köz- és a privát szféra is ekkor vált radikálisan ketté. A szabadidő autonóm szféra lett, a kötelességektől való megszabadulás ideje, egy olyan időszakasz, amely teret ad (akár) az önmegvalósításnak.

Ám ez nem azt jelenti, hogy az ipari forradalom bekövetkeztéig az emberek szakadatlanul, megállás nélkül dolgoztak. Hiszen egyrészt a teljesítő- és tűrőképességük biológiaiilag determinált volt, másrészt léteztek a munkára és a pihenésre vonatkozó, elsősorban vallási előírásokon alapuló normák. A keresztény kultúrkörhöz tartozó Európa sem hagy(hat)ta figyelmen kívül a Szentírás ószövetségi részét, amelynek már az első oldalai is tartalmaznak az időbeosztásra vonatkozó utasításokat. A Teremtő is megpihen a világ létrehozásának fárasztó munkája után a hetedik napon, amit megáld és megszentel (1Móz 2,2–3), és az embereknek is megparancsolja, hogy a hetedik napon ne végezzenek semmilyen munkát, mert ez a nyugalom napja, és ez mindenkire vonatkozik, a család összes tagjára, és minden velük előre, beleértve a szolgálókat, sőt, a háziállatokat is,

2 Itt eltekinthetünk attól, hogy a tevékenységosztályozások alapján nemcsak a munkaidő és szabadidő dichotómia létezik, hanem vannak hármas és többes tagolású időbeosztások is. Például: társadalmilag kötött idő, fiziológiai szükségletek kielégítésére szolgáló idő, szabadon végzett tevékenységekre szolgáló idő. (Falussy 2007)

továbbá a „kapudon belül tartózkodó jövevényt”. (2Móz 20,8–11, 2Móz 31,12–13) A parancs ignorálása halálbüntetést von maga után. (2Móz 31,14–15) Az így értelmezett szabadidő tehát társadalmi helyzetből függetlenül mindenkire vonatkozott.

Jan Danecki lengyel szociológus szerint a középkori Európában, akárcsak a 20. század másik felének ázsiai, afrikai és latin-amerikai országaiban, tehát a tisztán mezőgazdasági társadalmakban a munkától szabad napok száma meghaladta az év egyharmadát. Ezek kisebb hányadát tették ki a vasárnapok és egyházi ünnepnapok, de a többi nem szabadon választott szabad nap volt, hanem a külső körülmények kényszerítő erejének következménye (elemi csapások, betegség, járvány, munkára alkalmatlan időjárás, a vegetáció természetes ciklusai stb.), amit az emberek nem pozitívumként éltek meg, hiszen mindez életkörülményeik rosszabbodását eredményezte. „Épp ezért az emberi erőfeszítések általában arra irányultak, hogy kiküszöböljék az ilyen típusú kényszer jellegű többletidőt egy olyan munkatartam elérésének céljából, amely az egész év folyamán és több évre biztosítaná az életképesség tartós újratermelését (tartalékok felhalmozása, beruházások stb. révén).” (Danecki 1973, 32. p.) Az ipari társadalommal egyidejűleg létrejövő kapitalizmus az ilyen típusú többletidőket felszámolta, „méghezvázta a legkegyetlenebb módon, alkalmazva mind a gazdasági, mind a gazdaságon kívüli kényszer összes eszközeit”. (Uo.) Először egy sor ünnepnapot számolt fel. Széleskörűen elterjedt a semmittevés, naplopás bírálata. Franciaországban ez különösen jellemző volt a felvilágosodás filozófusaira, de ugyanebben játszott nagy szerepet a protestantizmus, amint arról Max Weber klasszikusnak számító *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* c. munkája tanúskodik. Itt megint csak nagy szerepet kapott a vallás, s annak célirányos magyarázata, hiszen az a fajta felfogás, mely szerint az ember csak akkor üdvözülhet, ha teljesíti Istentől kapott küldetését, ami azzal jár, hogy a munkát és a kötelességet mindenképp fülé helyezi, oda vezetett, hogy a munkán kívüli összes tevékenység, a pihenést is beleértve, időpocsékolásnak, sőt, bűnnek számított. Vagyis a szabadidő mint a munkával töltött idő ellentéte negatív értelmet kapott. A protestáns etika meghatározó szerepével egyébként Marx is egyetértett, hiszen *A tőke* c., ugyancsak klasszikusnak számító gazdaságtörténeti munkájában a következőket írta: „a protestantizmus már az által is, hogy csaknem valamennyi hagyományos ünnepnapot munkanappá változtatta, fontos szerepet játszik a tőke keletkezésében.” (Marx 1955, 259. p., 124. jegyzet)***

A termelési technika fejlődése, amely a tudományos-műszaki forradalom következtében épp ebben az időszakban valósult meg, lehetővé tette volna azt, hogy az emberek többsége hozzájusson az életkörülményeit tartósan biztosító munkához, s egyben olyan szabadidőhöz is, amely nem kényszerjellegű, hanem szabadon választott tevékenységek üzésére szolgál, de ez ellentétben állt a szabadpiac motiválta tőkés érdekekkel, így épp az ellenkezője következett be: abban az időszakban, amikor bevezették a munkát megtakarító gépeket, konkrétan az angol munkások munkaidejét napi 12–16 órára növelték. Amint azt Marx a korabeli munkafelügyelők jelentéseire hivatkozva írja, „a tény az, hogy az 1833.

évi törvény³ előtt a gyermekeket és fiatal személyeket egész éjszaka, egész nap, vagy így is, úgy is ad libitum (tetszés szerint) megdolgoztatták” (Marx 1955, 262. p.), vagyis sor került a vasárnapra is, nem törődve az „isteni elrendeléssel”, majd a munkanap meghosszabbítása következett, végül pedig „az erkölcs és a természet, a kor és a nap, a nappal és az éjszaka minden korlátját szétrombolták”. (Marx 1955, 261. p.) Franciaországban ezt a szolgálatot a Nagy Forradalom végezte el. Ilyen körülmények között, amikor a tőkés az emberek többségének nemcsak a munkaidejét, hanem gyakorlatilag a teljes idejüket uralták, ezen emberek esetében szabadidőről szó sem lehetett. Mindez olyan fokú elhasználódáshoz, fizikai, szellemi és erkölcsi kiégéshez vezetett, ami már magát a kapitalista rendszert kezdte veszélyeztetni, s valójában a munkások csak akkor tudták kikényszeríteni a munkaidő korlátozására és pontos meghatározására is irányuló első törvényeket, amikor a munkaidő csökkentése már a tőkés kollektív érdekévé (is) vált. Mikor végre eljött az idő, hogy leszögezzék, „mikor végződik az az idő, amelyet a munkás elad, és mikor kezdődik a saját ideje” (Marx 1955, 285. p.), s megindult a munkaidő csökkentésének a lassú folyamata,⁴ akkor kezdődött a mai értelemben vett szabadidő története. De „még hosszú ideig nem lehetett szó a klasszikus értelemben vett szabadidő megszerzéséről, hanem csupán annak az időnek a visszaszerzéséről, amelyet a munkástól megelőzően elraboltak” (Danecki 1973, 36. p.), hiszen a munkaidő csökkentését célzó munkámegmozdulások első korszakát elsősorban a biológiai tönkremenetel elleni védekezés motiválta.

Egyrészt az említett politikai megmozdulások és az érdekképviselő megerősödése, másrészt a műszaki eszköztár fejlődése, a gazdaság szervezetsége és a munkatermelékenység növekedése következtében a múlt század közepére a szabadidő tömegessé vált. Egy szűk társadalmi rétegről kiterjedt a többségre. Emiatt, no meg azért is, mert ezáltal arra is lehetőség nyílt, hogy az emberek szabadidejük egy részében figyelemmel tudják kísérni a politikát, s akár közéleti tevékenységet folytassanak (Danecki 1973, 3. p.), tudományos kutatások, elsősorban az akkoriban kialakuló szabadidő-szociológia tárgyává vált. A hatvanas–hetvenes években pedig a szabadidő már a társadalmi fejlődés fokmérője. A nyugati országokban a szabadidő társadalmáról, a szabadidő civilizációról beszéltek, ezt tartották a demokratizálódás legfőbb útjának, mondván, a szabadidő tevékenységeiben valósul meg minden társadalmi réteg egyenlősége. Ugyanakkor a szocialista országokban, ahol a szabadidő szintén fontos társadalmi kérdéssé vált, a kutatók arra hívták fel a figyelmet, hogy a valóságban a szabadidő egy-

3 Az angol parlament ebben az évben négy iparágban 12 teljes munkaóra szállítására szállította le a 13–18 éves gyermekek munkanapját. (Marx 1955, 260. p.)

4 Amint azt Marx írja, az első munkástörvényre 1833-ban került sor, mely szerint az iparban a rendes munkanap 5.30-kor kezdődött és 20.30-ig tartott, vagyis 15 óras volt. A fiatakorúak és a nők munkaideje 12 óra volt. Az utóbbiak munkaidejét az 1847-es törvény 11 órára csökkentette, az 1848-as pedig 10 órára. A férfiak munkaideje továbbra is 15 óra maradt. Vö. Angliában a 19. század nyolcvanas éveiben a legfontosabb iparágakban heti 53–54 óra volt a munkaidő, tehát az előző évekhez képest jócskán csökkent. (Szántó 1973, 12. p.)

részt egyenlőtlenül oszlott meg az egyes társadalmi rétegek között, másrészt a tevékenységek tartalma is élesen elütött egymástól. (Szántó 1973, 9. p.) Épp ezért olyan, „szintetikus” megoldást sürgettek, „amely egyszerre humanizálja a munkát és ugyanakkor rövidíti a munkaidőt, megteremtve az alkotómunka és az alkotó szabadidő új, magasabb rendű egységét”. (Uo.)

A hetvenes évek elejére kiderült, hogy bár Nyugaton és Keleten is csökkent a munkaidő, a munkával töltött idő mennyisége, az „effektív munkaidő” növekedett, mégpedig azáltal, hogy az emberek jövedelemkiegészítő mellékmunkákat vállaltak. Az 1964–70 közötti Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálat⁵ eredményei például azt mutatták, hogy Magyarországon a szakmunkás férfiak 18 százalékának, az értelmiségi férfiak 26 százalékának volt mellékmunkája. A mellékmunkát vállalók között a házas férfiak voltak a legtöbben: 40 százalékuk ezt az alacsony jövedelmével, 25 százalékuk pedig átmeneti pénzsűkével indokolta, vagyis az anyagi tényező volt a legerősebb motiváció (az előbbieket mellett 30% a munka érdekességére, 5% pedig egyéb okokra hivatkozott). Szántó Miklós magyar szociológus azt írta, hogy a mellékmunkát végzők aránya növekszik, és valószínűleg magasabb annál, mint amit az időmérleg-kutatásban bevallottak. Ezt a „fusi” jelenségére vezette vissza, ami kényes kérdés volt, olyasmi, amiről mindenki tudott, de nyíltan mégsem beszélt, legalábbis nem egy hivatalosnak tekintett adatfelvételnél. Azt, hogy a csökkentett munkaidő mellett az emberek további munkát vállaltak, a kutatók egy része azzal magyarázta, hogy ezek az emberek még nem tekintik értéknek a szabadidőt, Szántó viszont arra figyelmeztetett, hogy ez nem jelent törvényszerűen igénytelenséget, épp fordítva: „a gyorsan növekvő szükségletek kielégítése hajtja ezeket az embereket, és gyakran éppen a fokozott igényesség, a hétfégi szabadidő magasabb szintű eltöltésének vágya készíteti az embereket a felszabadult órákról való átmeneti lemondásra.” (Szántó 1973, 16. p.) Ez a magasabb szintű szabadidő-eltöltési vágy konkrét eszközökhöz is kapcsolódott – például a televíziókészülékekhez, ami eleinte még nem mindenhol volt tömegfogyasztási cikk, mert anyagilag nem mindenki engedhette meg magának –, tehát ez is magyarázza, hogy az emberek szabadidejükben is dolgoztak, azért, hogy megkeressék a szerintük magasabb szintű szabadidő-eltöltési módokhoz szükséges eszközökre fordítandó pénzt. Márpedig e téren egyre inkább motiválttá váltak, mivel a szabadidő eltöltése is áruvá, a tömegfogyasztás részévé vált, főleg a nyugati országokban, ahol egész „sza-

5 „Gyakorlatilag minden olyan országban végeztek időmérleg-felvételeket, ahol a társadalom-kutatás elért egy bizonyos fejlettségi fokot.” (Szalai 1976, 25. p.) A legtöbb ilyen felmérés Franciaországban, az NSZK-ban és az USA-ban valósult meg, de „jó helyezést ért el néhány kevésbé gazdag ország is, mint pl. Lengyelország vagy Magyarország.” (Uo.). A Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálatban tizenkét országban összesen 30 ezer embert kérdeztek meg. Csehszlovákiát a Prágai Műszaki Főiskola Szociológiai Laboratóriuma (már a megnevezés is nagyon érdekes) képviselte, amely 1965 november–decemberében Olomoucon és környékén végezte el az időmérleg-kutatást. Nyilvánvaló, hogy a csehszlovákiai felmérés mintájában sem szlovákok, sem szlovákiai magyarok nem szerepeltek.

badidő-iparág” jött létre (Szalai 1976, 15. p.), de részben a szocialista országokban is. Tehát nem arról volt szó, hogy az emberek előnyben részesítették a munkát a szabadidővel szemben, hanem arról, hogy a szabadidő eltöltésére szolgáló pénzt meg kellett keresni (ami a mai napig érvényes). „A dolgozni és elkölteni stratégia egymást kölcsönösen erősítő szindrómává vált, amelynek ha nem is mindig tudatosan, de alárendeljük magunkat.” (Schor 1993, idézi Chorvát 2019, 8. p.)

A modern szabadidő legfőbb jellemzői a következők: 1. elkülönül a munkaidőtől, a kettő ellentéte egymásnak, 2. a szabadidő általánossá válik, már nem csupán egy szűk társadalmi réteg privilégiuma, hanem tömegeket érint, 3. individualizálódik, mert elsődlegesen az egyén rendelkezik felette, nem pedig társadalmi szabályok irányítják az eltöltésének módját, 4. tömbösödik.

A tömbösödés vagy „tömbösítés” (Szalai 1976, 15. p.) abban mutatkozott meg, hogy a korábbi évekhez képest, amikor a napot sok kis szabadidőblokk tarkította, a munkaidő után és hétvégén, valamint a többhetes szabadságok alkalmával nagy szabadidőtömbök gyűltek össze (ez még inkább hozzájárult a szabadidőipar és -piac fejlődéséhez). A tömbösödést nagymértékben fokozta az ötnapos munkahétre való áttérés. 1940 és 1960 között számos országban bevezették a szabad szombatot. Csehszlovákiában ez 1966 és 1968 között aránylag gyorsan bekövetkezett, Magyarországon tovább tartott, ott ugyanis fokozatosan, öt körben, 1968. január 1. és 1982. június 30. között vezették be a szabad szombatot. (Palkó 2014. p.)

2. A szabadidő Csehszlovákiában

A 19. században tájainkon érvényes munkaügyi szabályzásra visszatekintve, Magyarországon az 1872-ben született első ipartörvény 16 órában szabta meg a munkaidő felső határát, és ezt az 1884-es második ipartörvény sem változtatta meg. A századforduló idején, amikor több nyugat-európai országban már a 8 órás munkaidőért ment a harc, Magyarországon a munkások a vasárnapi munkaszünet kivívásáért és a napi 10 órára maximált munkaidőért küzdöttek, bár némely sztrájk idején megjelent a 8 órás munkaidő követelménye is. 1910-ben a munkások 3,4 százaléka dolgozott csak napi 8 órát, 25,4 százaléuk 8–10 órát, 66,3 százaléuk 10–12 órát, 4,9 százaléuk pedig 12 és ennél több órát. A munkások zöme még az első világháború idején is napi 10–12 órát dolgozott. (Szántó 1973, 12. p.) Más forrás is utal rá, hogy 1918 előtt a Monarchia akkori cseh és szlovák területein a hivatalos munkaidő napi 11 óra volt, bár több iparágzatban ennél kevesebb. (Linhart, Vítečková 1975, idézi Chorvát 2019, 79. p.) A napi 8 órás munkaidőre való áttérés 1918-ban, nem sokkal Csehszlovákia megalakulása után következett be. 1930-ban a cipőgyáros Tomáš Baťa heti 45 órás és 5 napos munkaidőt vezetett be az alkalmazottai számára, és más gyárakban is átmenetileg csökkent a munkaidő. 1931-ben nem ment keresztül a Szociális Ügyek Minisztériumának törvényjavaslat a heti 40 órás munkaidőről, de a gazdasági válság következtében a múlt század harmincas éveiben több munkaadó így is heti 40 órára

vagy még kevesebbre csökkentette a munkaidőt. (Štern 1934, Bitterman 1934, idézi Chorvát 2019, 80. p.) A munkaidő következő módosítására 1956-ban került sor, ekkor heti 46 órára csökkentették, szombaton minimum 5 órát kellett dolgozni. 1965-ben a munkatörvénykönyv maximum 46 órás heti munkaidőt rögzített. De ekkor még hatnapos volt a munkahét (a Baťa-üzem fent említett kivételével), holott már léteztek elemzések a szombati munkanap alacsony munkatermelékenységéről.

1966 augusztusában aztán a Központi Tervintézet rendelete alapján minden negyedik szombatot szabaddá nyilvánítottak, majd 1967 januárjától már minden második szombat szabad lett. Az oktatásügyre ez 1967 szeptemberétől vonatkozott, amikortól az iskolákban már csak minden páros szombaton volt tanítás. 1967 őszén 138 üzemmel egy kísérletet is végeztek az 5 napos munkahétre való áttéréssel kapcsolatban. Ennek az volt a feltétele, hogy az üzemek növeljék a munkatermelékenységet és tartsák szinten a béreket. Bár meggyőző eredmények születtek, Antonín Novotný, Csehszlovákia akkori államfője és a CSKP KB főtájtára attól tartott, hogy az 5 napos munkahét bevezetése káros hatással lesz a gazdaságra. Ezért erre csak az után került sor, amikor az ún. prágai tavasz idején a pártfőtájtári tisztségben Alexander Dubček váltotta fel Novotnýt. Az 5 napos munkahét teljes bevezetésének dátuma 1968. szeptember 29., amikortól az összes szombat szabad lett. Csehszlovákia ezzel több nyugat-európai országot is lekörözött, például a szomszédos Ausztriát, ahol az iskolai szabad szombatokat csak a hetvenes években vezették be.⁶

Mivel töltötték az emberek ezt a hirtelen jött sok szabadidőt? 1969 végén a pozsonyi Csehszlovák Munkaügyi Kutatóintézet készített egy felmérést. Silvia Valná kutatásvezető szerint a munkahét lerövidülése nem hozott különösebb változást a falusi lakosság életmódjában, viszont a nyaralókkal és hétvégi házakkal – csehül és szlovákul ún. „chata” és „chalupa”⁷ – rendelkező városi lakosoknak egyszeriben több idejük lett a „chalupárstvo”-nak nevezett kedvenc időöltésükre,⁸ ami abból állt, hogy amint lehetett, máris mentek a házukba és azt építtették, szépíttették, tőkéltesíttették. A dolgozó nők többsége a szabad szombatra hagyta a korábban hétközben végzett házi

6 Forrás: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/petidenni-pracovni-tyden-zavedeni.A180928_150018_domaci_bse

7 A két ingatlanfajta közötti különbségek: a „chata” időszakos üdülésekre szolgál, tehát nyaraló, például egy faház valahol a természetben vagy kertben, kerttelepen, a „chalupa” viszont akár állandó lakhelyül is szolgáló épület, tulajdonképpen egy családi ház.

8 Erről egy másik kutató, Martin Fronc úgy vélekedett, hogy a korábban már ismert jelenség a szabad szombat bevezetése után lavinaszerűen terjedni kezdett, s vele együtt a barkácsolás is, egyrészt azért, hogy az emberek saját kezűleg előállítsák mindazt, ami hiányzott az üzletekből, másrészt ellensúlyozzák a munkaidőben végzett munkától való elidegenedést. Forrás: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/jak-jsme-zili-7226867/6> Más vélemények szerint a „hétvégi házazás” elterjedése – főleg a normalizáció időszakában, vagyis a múlt század hetvenes éveiben – a kilátástalan társadalmi szférából az egyéni szférába való menekülés kifejeződése. (Slejška Dragoslav 1990, 318–319. p., idézi Chorvát 2019, 23. p.)

munkákat, viszont ezáltal a vasárnap tényleg szabad nappá vált számukra. A diákoknak is több lett a szabadidejük, a korábbi szombati tanórák azonban a maradék öt napba lettek besűrítve, ami esetenként az alapiskolások túlterheléséhez vezetett.

Az 1970-ben készült Názory 1970 c. közvélemény-kutatás szerint az 5 naposra rövidült munkahetet, bár a szolgáltatásokban és a közlekedésben okozott némi komplikációt, a megkérdezettek 48 százaléka nagyon jó dolognak, 34 százalékuk jó dolognak tartotta, 13% jónak is és rossznak is, s csupán 2% tartotta rossz dolognak. (Chorvát 2019, 79. p.) A megkérdezettek 80 százaléka válaszolt arra a kérdésre, hogy mivel tölti az újonnan nyert szabadidőt. 19% házimunkával, 15% a társas kapcsolatok ápolásával, szórakozással, tévénézéssel, önmagával való törődéssel, 12% a családdal, gyerekekkel való foglalkozással, 11% pihenéssel, 7% üdüléssel, turisztikával és utazással, 5% a ház és hétvégi ház körüli teendőkkel, 3% a kedvteléseivel, ugyancsak 3% kultúrára, önművelődésre és sportolásra használta fel a szabad szombatot, 2% pedig különféle munkavégzésre, hogy aztán a vasárnap tényleg szabad nap legyen. A szabad szombat pozitívumai mellett a megkérdezettek 30 százaléka negatívumokat is felsorolt. 8% az alacsonyabb bevételt, 4% azt, hogy nem lehet semmit sem intézni, vásárolni, mert a szombat „holt nap”, 3-3% a bevásárlás körüli nehézségekre (hosszú sorok, az áru minősége és az árukínálat) és a szolgáltatásokra panaszkodott, 2-2% az élelmiszer- és az egyéb üzletek zárva tartását kifogásolta, további 2% azt, hogy sokszor szombaton is kell dolgoznia, 1% pedig jelezte, hogy nincs elég szabadideje. (Chorvát 2019, 79–82. p.)

A hatvanas években más országokhoz hasonlóan Csehszlovákiában is azt feltételezték, hogy a szabadidő növekedése pozitív hatással lesz a lakosság személyiségfejlődésére és a szükségletek kultivációjára, s mindez növelni fogja a munkatermelékenységet, kedvezően befolyásolva ezáltal a gazdasági és munkaügyi szférát. A hatvanas-hetvenes években készült felmérések viszont azt mutatják, hogy az emberek Csehszlovákiában sem önfeljesztéssel, hanem leginkább az életszínvonaluk növeléséhez szükséges munkával, továbbá házi munkával, utazással, a hétvégi ház jelenséggel és tévénézéssel töltötték a szabadidejüket. (Chorvát 2011, 21. p.)

A hetvenes években végzett felmérésekből az is kiderül, hogy a szabad szombat néha csak formálisan volt szabad, mert szükség esetén az embereknek szombaton is munkába kellett állniuk. Ez ritkábban fordult elő, viszont a nemzeti bizottságok (az akkori községi hivatalok) általában szombatra hirdették meg az ún. Z akciót, aminek az volt a lényege, hogy a helybeli lakosság önkéntes és öngyógyító alapon vett részt a kultúr-ház, iskolaépület, ravatalozó és más objektumok építésében, valamint egyéb közösségi célt szolgáló munkálatokban. De a szabad szombat egyébként sem azt jelentette, hogy az így nyert többletszabadidőt az emberek maradéktalanul a kedvteléseiknek szentelték. Például Ladislav Macháček szlovák szociológus felmérései szerint sokkal jellemzőbbek voltak a családi ön- és egymást segítő tevékenységek – a Magyarországon kaláká néven ismert jelenség – és a fuszás.⁹

9 Forrás: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/jak-jsme-zili-7226867/6>

A hazai kutatások sorában okvetlenül meg kell említeni az 1967-ben végzett nagyon alapos és máig egyedülálló társadalmirétegződés-kutatást Csehszlovákia lakosságáról (Machonin és kol. 1969), amely bizonyította, hogy nem létezik egyetlen, mindenkire érvényes szabadidőmodell, hanem a szabadidő eltöltése rétegfüggő.

A kutatók társadalmi státusz szerint hat társadalmi réteget tártak fel. Az első réteget a lakosság 2,3%-a alkotta, a másodikat 8%, harmadikat 15%, a negyediket 26,2%, az ötödiket 30,4%, a hatodikat 18,1%. Ezek a rétegek egyéb jellemzőik mellett a szabadidős tevékenységeikben is különböztek. A kutatásvezető leszögezte, hogy a szabadidő eltöltésének módját sokkal inkább befolyásolja a foglalkozás és a műveltségi színvonal, mint a hatalomban és az irányításban való részvétel, tehát az, hogy valaki tagja-e a kommunista pártnak és betölt-e valamilyen ebből származó tisztséget. (Machonin 1969, 129. p.) Ezen kívül ebben a rétegződésben az etnikai differenciációnak nem volt meghatározó szerepe, de azért nem volt elhanyagolandó sem. (Machonin 1969, 126. p.) Machonin a magyarokat külön csak az ötödik rétegnél említi (tehát a második legalacsonyabbnál), abban az értelemben, hogy a szlovákokkal és más nemzetiségekkel együtt a réteg hordozóinak 40 százalékát alkotják. De az egyes rétegek leírása alapján a negyedik rétegben is voltak országos részarányuknak megfelelően magyarok, míg a többiben, főleg a három legmagasabb rétegben országos részarányukhoz képest kevesebben voltak (a szlovákok is).

Az említett alaprétegződéssel szorosan összefüggött az életstílusminták alapján feltárt, s ugyancsak hatosztatú társadalmi rétegrendszer. (Linhart 1969, 219. p.) Az alsó (9,6%) és a felsőbb alsó (29,8%) rétegek szabadidejét a házi munka, a ház/lakás karbantartása, a földművesek esetében pedig a háztáji és a kert gondozása töltötte ki, kreativitásuk is ezekkel a tevékenységekkel függött össze. Szabadságra nem jártak, a pihenőidőt kocsmalátogatással, alvással, sportmérkőzések látogatásával, erdei termékek gyűjtésével töltötték. Médiafogyasztásukban a sport- és bűnügyi hírek, a könnyűzene és a szórakoztatóműsorok domináltak. Az alsó közép- (25,3%) és a felső középrétegek (19,1%) az előző csoportokhoz képest aktívabban töltötték a szabadidejüket, például különböző hobbikkal (bélyeggyűjtés, méhészkedés, vadászat), és a szabadságukat már nemcsak otthon töltötték, hanem kirándultak, utaztak is. Médiafogyasztásukat a szórakoztató műfajokon kívül a komolyabb kulturális események iránti érdeklődés is jellemezte, s főleg a felsőbb középrétegnél megjelent a színház-, hangverseny- és képtárlátogatás. Az alsó felső (10,1%) és a felső (5,2%) réteg számára a szabadság egyértelműen utazást jelentett, mind külföldi, mind belföldi rekreációt. A szabadidő-tevékenységeik hasonlóak voltak a többi rétegéhez, de ami alapján véve megkülönböztette ezt a két réteget – és főleg a felsőt – a többitől, az a kulturális terek gyakoribb látogatása volt. (Linhart 1969, 219–221. p.)

Láthatjuk tehát, hogy a szabadidő-felhasználás módja társadalmi rétegenként differenciált volt. Szorosan összefüggött a munka jellegével: az életstílus alapján a felsőbb rétegeket főleg a szellemi munkát végzők alkották, az alsóbb rétegeket pedig a kétféle munkát végzők, míg a földművesek a legalacsonyabb rétegbe tartoztak. Nem csodálkozhatunk hát, hogy Csehország lakosaihoz képest Szlovákia lakosai inkább az

alsóbb rétegeket alkották, és azon sem, hogy „a szabadidőfelhasználás legalacsonyabb módjai kimagaslóan jellemzőek némely kisebbségekre, főleg a magyarokra, ukránokra és a cigányokra”. (Linhart 1969, 226. p.)

3. A szlovákiai magyarok szabadideje a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben

A szlovákiai magyarok szabadidejéről ezekben az években átfogó kutatás nem született, de létezik három olyan, amely érinti a szabadidő eltöltésének problematikáját. Az első 1963–64-ben készült, és a magyar tannyelvű alapfokú kilencéves iskolákban működő tanítók élet- és műveltségi színvonalára, valamint a pedagógusok érdeklődési körére és egészségi állapotára vonatkozott. A második 1964–1965-ben zajlott, az „A magyar nemzetiségű dolgozók kulturális életének, valamint a kulturális tevékenységet közvetlenül befolyásoló gazdasági tényezők színvonalának vizsgálata” címmel. Mindkettőt Kardos István szociológus, a Nyitrai Pedagógiai Fakultás Marxizmus–Leninizmus Tanszékének kutatója vezette.

A harmadik kutatásra évekkel később, 1971–1975 között került sor a pozsonyi Kultúrakutató Intézet Kultúraelméleti és szociológiai kabinetjében Milan Kašjak és Végh László vezetésével. Ez a kutatás „A magyar nemzetiségi kultúra szocialista fejlődése Csehszlovákiában” címet viselte. Hat nemzetiségileg vegyes lakosságú járás – a Galántai, Komáromi, Lévai, Rimaszombati, Losonci, Tőketerebesi – 57 olyan településen zajlott, ahol a magyar nemzetiségűek a település legalább 10 százalékát alkották, vagy legalább 100 magyar élt ott. Tulajdonképpen ez egy összehasonlító kutatás volt, amely az említett járások szlovák és magyar nemzetiségű lakosságát célozta meg. A vegyes minta 2000 főt foglalt magába, a valós számarányoknak megfelelően ennek 45 százalékát magyarok, 55 százalékát szlovákok alkották. (Kašjak–Végh 1976, 30. p.)

A kutatás több témát ölelt fel, ezek közül a szabadidő volt az egyik. A kutatási jelentés a szabadidőt az akkori időszak egyik égetően fontos társadalmi kérdésként említi, s ezt azzal indokolja, hogy a szabadidő „különösen markánsan befolyásolja az egyének kulturális élete jellegének alakulását, hiszen az ember kulturális érdekeit és szükségleteit főképpen a szabadidejében elégíti ki”. (Kašjak–Végh 1976, 177. p.) A szabadidőt a kutatók a következőképpen definiálták: „a napnak az a része, amely fennmarad a munkahelyen végzett munka, a házimunka és a személyes szükségletek (alvás, étkezés, az egészségről, higiéniáról és külsőről való gondoskodás) kielégítése után. Ezt az időt az ember saját akarata és érdeklődése szerint használhatja fel fizikai és szellemi pihenésre, műveltségének kiterjesztésére, a közéletben és a társadalmi életben való érvényesülésre, valamint más tevékenységekre, amelyek örömet vagy szórakozást jelentenek a számára”. (Uo., 178. p.) A szabadidőre vonatkozó blokk két kérdést tartalmazott. Az egyik azt tudakolta, hogy a megkérdezettek egy átlagos munkanapon, szombaton és vasárnap percekben mérve mennyit foglalkoznak a kérdőívben felsorolt tevé-

kenységekkel, és mennyi a szabadidejük. A másik kérdés arra vonatkozott, hogy mivel töltik a szabadidejüket.

Nézzük előbb a szabadidő mennyiségét. Ami a teljes mintát illeti, a megkérdezettek átlagos munkanapi szabadideje 4,26 óra, szombaton 6,94 óra, vasárnap 8,92 óra volt, átlagos heti szabadidejük pedig 37,16 óra. A szabadidő mennyiségét nemzeti hovatartozás szerint az 1. táblázat szemlélteti. Ezekből az adatokból kiderül, hogy a 6 dél-szlovákiai járás magyar és szlovák lakossága csaknem azonos mennyiségű szabadidővel rendelkezett, csupán elenyésző és elhanyagolható különbségek mutatkoztak közöttük.

1. táblázat. A magyarok és a szlovákok átlagos szabadideje, órában

Nemzetiség	Munkanap	Szombat	Vasárnap	Egész hét
Magyarok	4,29	6,97	9,01	37,43
Szlovákok	4,25	6,93	9,13	37,31

Forrás: Kašjak–Végh 1976, 179

Azonban nemek szerint már különbözött a szabadidő mennyisége, mégpedig mind a magyar, mind a szlovák almintában (2. táblázat). A magyar férfiak és nők hétköznapi ugyanannyi szabadidővel rendelkeztek, hétvégén viszont a férfiaknak több szabadidejük volt, mint a nőknek, és a heti szabadidőtöbblet 2,4 óra volt a férfiak javára. A szlovák almintában is hasonló, a férfiaknak kedvező tendencia mutatkozott, azonban 1. a szlovák férfiaknak nemcsak hétvégén, hanem hétköznap is több szabadidejük volt, mint a szlovák (és magyar) nőknek, 2. a szlovák férfiak a magyar férfiaknál is több szabadidővel rendelkeztek, 3. a szlovák nőknek volt a legkevesebb szabadidejük, kevesebb, mint a magyar nőknek, s épp ebből kifolyólag a szlovák férfiak és nők szabadidőmennyisége közt nagyobb volt a különbség, mint a magyar férfiak és nők szabadideje között. Heti szinten a szlovák férfiak szlovák nőkhöz viszonyított szabadidőtöbblete 7,7 óra volt, a magyar férfiakhoz viszonyítva 2,6 óra, a magyar nőkhöz viszonyítva pedig 5 óra. Azt, hogy a szlovák nőknek kevesebb szabadidejük van, mint a magyar nőknek, a kutatók azzal magyarázták, hogy a szlovák nők között több a munkaviszonyban levő, mint a magyar nők között.¹⁰

10 Mihály Géza közgazdász tanulmánya szerint a múlt század hatvanas éveinek végén a munkaképes nőkhöz viszonyítva a foglalkoztatott nők részaránya nemzetiségi bontásban a következő volt: cseh 43%, szlovák 36,4 %, ukrán 37,7%, magyar 27,6%. A szerző rámutatott, hogy „a női munkaerők kismérvű foglalkoztatottsága szorosan összefügg Dél-Szlovákia gazdaságának mezőgazdasági jellegével, valamint az általános helyi munkaalkalom-hiánnyal. Az ipari munkalehetőség hiánya következtében a dél-szlovákiai mezőgazdaságban gyakran találunk olyan férfi dolgozókat, akiket női munkák végzésére osztottak be”. (Mihály 1969, 917. p.)

2. táblázat. Az átlagos szabadidő nemek szerint, órában

Nem	Magyarok				Szlovákok			
	Munka- nap	Szombat	Vasárnap	Egész hét	Munka- nap	Szombat	Vasárnap	Egész hét
Férfiak	4,2	7,5	9,9	38,4	4,6	7,8	10,2	41,0
Nők	4,3	6,4	8,1	36,0	3,9	5,9	7,9	33,3

Forrás: Kašjak–Végh 1976, 179

Ami a korcsoportokat¹¹ illeti, mindkét almintában kisebb-nagyobb mértékben különbözött az egyes korcsoportok szabadideje, és ha összehasonlítjuk a magyar és szlovák korcsoportokat, akkor láthatók a köztük levő különbségek is. Például mindkét almintában a 60 és több évesek, tehát a nyugdíjasok rendelkeztek a legtöbb szabadidővel – hétköznap kétszer annyi szabadidejük volt, mint a többi korcsoportnak –, viszont a szlovák hatvanasoknak munkanapokon és hétvégén is több szabadidejük volt, mint a magyaroknak, s a heti szabadidőtöbbletük 4,2 órát tett ki.

3. táblázat. Az átlagos szabadidő korcsoportok szerint, órában

Korcsoport	Magyarok				Szlovákok			
	Munka- nap	Szombat	Vasárnap	Egész hét	Munka- nap	Szombat	Vasárnap	Egész hét
15–19	3,4	7,7	9,9	34,6	3,8	8,3	9,0	36,3
20–24	3,6	7,2	9,4	34,6	3,3	7,0	9,4	32,9
25–29	3,1	6,4	8,8	30,7	2,7	6,6	8,9	29,0
30–44	3,1	5,8	8,2	29,5	3,3	6,0	8,5	31,0
45–59	3,9	6,7	8,6	34,8	4,1	6,1	8,5	35,1
60 és több	7,2	8,2	9,7	53,9	8,0	8,7	10,1	58,1

Forrás: Kašjak–Végh 1976, 179

Az iskolázottság és a foglalkozás szerinti szabadidő-mennyiséget (4. és 5. táblázat) a kutatók különösebben nem elemezték, mert a statisztikai próba csak gyenge szignifikanciát mutatott. Ha azonban megnézzük az adatokat, mindenképpen érdekes, hogy mindkét almintában az alapiskolai végzettség nélküliek rendelkeztek heti szinten a legtöbb szabadidővel, majd az alapiskolai végzettségűek (a magyarok és szlovákok között e két végzettségi kategóriában csupán apró különbségek voltak). Ez valószínűleg részben azzal magyarázható, hogy ezeknek a végzettségi kategóriáknak egy részét azok a tizenéves gyerekek alkották, akik még nem dolgoztak, hanem iskolába jártak, másrészt a nyugdíjasok azon része, akik közül abban az időben még soknak alapiskolai végzett-

11 A korcsoportokkal kapcsolatban reflektálnék egy érdekességre, mégpedig hogy a mintába gyerekek is bekerültek, hiszen 15 év volt a lekérdezettek alsó korhatára. Ez manapság ritka, csak célzottan fordul elő, például ifjúságkutatásoknál. A lekérdezések többnyire felnőtt korban folynak.

sége sem volt, legalábbis nem az akkori normák szerint, hiszen az idősebbekről nem is beszélve, az akkori 60 év körüliek¹² az első világháború előtt vagy alatt születtek, egy teljesen más világban (átvitt értelemben is) és egy teljesen más országban (a szó szoros értelmében).

4. táblázat. Az átlagos szabadidő iskolázottság szerint, órában

Végzettség	Magyarok				Szlovákok			
	Munka- nap	Szombat	Vasárnap	Egész hét	Munka- nap	Szombat	Vasárnap	Egész hét
Befejezetlen alapiskolai	6,2	7,5	9,0	47,5	6,0	7,6	9,7	47,3
Alapiskolai	4,5	6,9	8,9	38,3	4,6	6,2	8,9	38,1
Inasiskolai	4,0	7,0	9,8	36,8	3,9	7,2	9,9	36,6
Szakiskolai	3,9	6,5	9,0	35,0	3,4	7,1	8,8	32,9
Érettségi	3,3	6,8	8,9	32,2	3,6	6,9	9,1	34,0
Felsőfokú	4,1	7,5	9,2	37,2	3,4	6,9	9,0	32,9

Forrás: Kašjak–Végh 1976, 179

Ami a foglalkozás szerinti bontást illeti, különösen érdekesnek tartom a háztartásbeli nőket, főleg a magyarokat. Munkanapokon és szombaton több szabadidővel rendelkeztek, mint a munkások és a többiek, vasárnap viszont kevesebb szabadidejük volt a többieknél. A szlovák háztartásbeli nőknél más mintázat mutatkozik: nekik munkanapokon a magyar nőkhöz hasonlóan több volt a szabadidejük, mint a többi foglalkozásúnak, hétvégén viszont hozzájuk viszonyítva kevesebb. Magyar–szlovák viszonylatban pedig a szlovák háztartásbeli nőkhöz képest a magyar háztartásbeli nők szabadidő-többlete heti szinten 8,8 óra volt, ami tulajdonképpen egy munkanapnak felelt meg. Mi lehetett ennek az oka? Ezt utólag már nem tudjuk meg, csupán egy feltevés motoszkál bennem: lehet, hogy a magyar háztartásbeliek nem tartották (teljes értékű) munkának a háztartásban végzett temérdek teendőjüket, egyebek között azért sem, mert a kor nőideálja nem a háztartásbeli, hanem a nemzetgazdaságot akkoriban akár férfimunkával is építő nő volt, s ezért úgy gondolták, hogy mindazt a munkát, amit otthon végeznek, tulajdonképpen „csak” a szabadidejükben végzik? Vagyis mindez „csupán” szabadidőtevékenység, nem is igazi munka? Erre a kérdésre részben úgy kaphattunk volna választ, ha megnézzük, mennyi időt töltöttek a megkérdezettek a kérdőívben feltüntetett 10 tevékenységgel, ugyanis ezek között a házimunka is szerepelt. Sajnos azonban ezek az adatok nincsenek feltüntetve a kutatási jelentésben, mint ahogyan az sem, hogy a két alminta tagjai mennyi időt töltöttek a munkahelyen/iskolában végzett munkával, egyéb bérért végzett munkával, a munkára való otthoni felkészüléssel, a

12 Az akkori teljes öregségi nyugdíj korhatára a férfiaknál 60, a nőknél 57 év volt, bizonyos foglalkoztatási kategóriáknál 55 és 58 év, továbbá a nőknél a gyermekszám is csökkentette a nyugdíjkorhatárt.

munka melletti továbbképzéssel, a munkába és munkából vezető úttal, a gyermekek gondozásával, alvással, személyi higiénével és öltözködéssel, valamint étkezéssel (ezek voltak a kérdőívben feltüntetett tevékenységek).

5. táblázat. Az átlagos szabadidő foglalkozás szerint, órában

	Magyarok				Szlovákok			
	Munkanap	Szombat	Vasárnap	Egész hét	Munkanap	Szombat	Vasárnap	Egész hét
Munkás	4,1	7,1	8,8	36,4	4,4	7,5	9,7	39,2
Földműves	4,3	6,8	9,3	37,6	4,5	6,9	9,6	39,0
Dolgozó (alkalmazott)	3,5	6,8	8,9	33,2	3,4	6,4	8,9	32,3
Tanuló és inas	3,8	8,2	9,9	37,1	3,7	8,2	9,9	36,6
Háztartásbeli nők	5,5	11,2	7,8	46,5	4,9	5,6	7,6	37,7

Forrás: Kašjak-Végh 1976, 179

A szabadidő mennyiségének településnagyság szerinti bontása (6. táblázat) azt mutatja, hogy az egyes kategóriák között sem a magyar, sem a szlovák almintában nem voltak számottevő eltérések, és ez a szlovák almintára még inkább érvényes. A két almintha közötti különbségek sem voltak statisztikailag szignifikánsak. Az egyetlen feltűnő adat az 5000 lakos fölötti települések magyar lakosainak heti 40,8 óra szabadideje, amit a kutatók is konstatáltak, de nem magyaráltak. Viszont korábbi felmérésekre¹³ hivatkozva elmondták, hogy a két nagyváros, Pozsony és Kassa lakosai heti átlagos 37,4 és 33,5 óra szabadidővel rendelkeztek, a falusi lakosságnak viszont csak 26,8 óra szabadideje volt. (Kašjak-Végh 1976, 181) A vizsgált dél-szlovákiai régió lakosságának az egész ország falusi lakosságához viszonyított átlagos 37,16 órás heti szabadideje tehát csaknem 10 órás szabadidőtöbbletet jelentett, és a fővárosi lakosok szabadidő-mennyiségével vetekedett. (Uo., 182. p.)

6. táblázat. Az átlagos szabadidő településnagyság / a lakosok száma szerint, órában

A lakosok száma	Magyarok				Szlovákok			
	Munkanap	Szombat	Vasárnap	Egész hét	Munkanap	Szombat	Vasárnap	Egész hét
0–999	4,1	6,6	8,9	36,0	4,3	7,4	9,3	38,2
1000–1999	4,0	6,6	8,7	35,3	4,2	6,6	9,0	36,3
2000–4999	4,0	7,3	9,0	36,3	4,1	6,4	8,9	35,8
5000 és több	4,8	7,3	9,5	40,8	4,3	7,3	9,3	38,1

Forrás: Kašjak-Végh 1976, 179

13 Az egyik, a „Szlovákia falusi lakosságának kulturális és társadalmi profilja” 1970–1972-ben készült, a másik, „Pozsony és Kassa lakosainak kulturális és társadalmi profilja” 1973-ban.

A szabadidő mennyiségének taglalása után nézzük meg, mivel töltötték a megkérdezettek ezt az időt.¹⁴ Az erre vonatkozó kérdésnél kilenc tevékenységet-válaszlehetőséget soroltak fel a kutatók, és tizedikként a megkérdezett olyan tevékenységet is megnevezhetett, amely nem szerepelt az előbbieik között (7. táblázat). A válaszok tehát egész pontosan azt mutatják, hogy mennyire preferálták szabadidejükben a felsorolt tevékenységeket.

7. táblázat. A szabadidő-tevékenységek gyakorisága (%)

	Magyarok	Szlovákok
Tévénézés	77,4	78,4
Olvasás – könyv, újság, folyóirat	67,8	56,6
Rádióhallgatás	63,2	61,8
Barkácsolás, kézimunka	34,6	32,3
Mozilátogatás	27,2	21,9
Színházlátogatás	26,5	15,9
Kiállításlátogatás	10,7	8,0
Koncertek látogatása	8,8	4,2
Művészeti érdekköri tevékenység	7,9	5,5
Egyéb	7,8	8,5
Nem válaszolt	0,7	0,5

Forrás: Kašjak–Végh 1976, 179

Mindkét alminta legkedveltebb tevékenységei a médiához kötődtek, ezen belül is a tévénézés ugrott ki az első helyen, majd az olvasás, ami a sajtót is magába foglalta (a kutatók a könyvolvasást is idesorolták, amivel aztán a médián kívül, egy külön fejezetben foglalkoztak) és a rádió. A médiafogyasztáshoz tartozó tevékenységek mind a magyarok, mind a szlovákok több mint felét jellemezték (a tévénézés több mint háromnegyedüket). Ezenkívül a barkácsolás és a kézimunka, valamint a mozi- és színházlátogatás volt a legpreferáltabb, a többi tevékenység, beleértve az egyebeket – leggyakrabban sport, természetjárás, kertészkedés, horgászás – ritkábban fordult elő. A kutatók azt is megjegyezték, hogy az idősebb és alacsonyabb iskolai végzettségű válaszadók, főleg a földművesek és a háztartásbeliek kisebb érdeklődést mutattak a felsorolt szabadidő-tevékenységek iránt, kivéve a kézimunkát, amelyet a háztartásbeliek a többiekénél gyakrabban karikáztak be. (Kašjak–Végh 1976, 153. p.)

14 Kardos István csaknem tíz évvel korábbi felmérésében is szerepelt egy kérdés – mit szeret a következő műveletek közül? –, amely ugyan nem a szabadidős tevékenységeket tudakolta, de részben mégis erről szólt. Az eredmények: „1.kirándulás (104 pont), 2. növényápolás (68 pont), 3. strandolás (67 pont), 4. futballmérkőzések látogatása (65 pont), 5. keresztretjévenyfejtés (63 pont), 6. kötés (51 pont), 7. horgolás (38 pont), 8. kerékpározás (21 pont), 9. festés (18 pont), 10. vadászat (16 pont), 11. barkácsolás (15 pont), 12. különféle gyűjtemények rendezése (14 pont), 13. horgászat (11 pont), 14. méhészkedés (11 pont), 15. autószerelés (10 pont), 16. rádiószerezés (8 pont)”. (Kardos 1965b, 644. p.)

Kár, hogy a kutatási jelentésben nincs feltüntetve, hogy mennyire volt meghatározó a munkahelyen kívüli fizetett munka, valamint a nem pénzben fizetett munka és a házi munka, mivel ahogy arról fentebb szó volt, a korabeli időmérleg-kutatások szerint mind a nyugati, mind a keleti blokk lakosságának szabadidejét ezek a tevékenységek is nagymértékben jellemezték. Nincs okunk feltételezni, hogy a szlovákiai magyarok esetében ez másképp lett volna. Kardos István kutatása például alátámasztja a korábbiakban említett kaláka-jelenséget: „a lakásépítkezések majdcsak mindenütt kölcsönös segítési alapon történnek (barátok, esetleg rokonok).” (Kardos 1965, 537. p.) Márpedig sokan építkeztek, tehát sok ilyen munka volt.

A médiafogyasztásra vonatkozó következtetések egybecsengenek a korabeli külföldi és hazai kutatások eredményeivel. A szlovákiai magyarokat illetően Kardos is már 1965-ben rámutatott arra, hogy a vizsgált személyek 74,5%-a nézi rendszerint vagy időközönként a televíziót (Kardos 1965a, 540. p.), s hogy a pedagógusok legkedveltebb szórakozása a tévézés, a színház- és mozilátogatás, meg a tánc. (Kardos 1965b, 643. p.)

Ezek az adatok bizonyítják, hogy ha eltekintünk a munkaidőn kívül végzett munkától, akkor a hatvanas évek közepétől más országokhoz és Csehországhoz és Szlovákia egyéb térségeihez hasonlóan a dél-szlovákiai vegyes lakosságú régióban is a médiafogyasztás volt a leggyakoribb szabadidőtevékenység, mégpedig nemzetiségre való tekintet nélkül.

Irodalom

- Biblia. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2000.
- Chorvát, Ivan (ed.) 2011. *Vol'nočasové altivity obyvateľov Slovenska, poznatky z aktuálnych výskumov*. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- Chorvát, Ivan – Šafr Jiří (ed.) 2019. *Volný čas, spoločnosť, kultúra: Česko-Slovensko*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON).
- Danecki, Jan 1973. *A megosztott idő egysége. A szabad idő és a munkaidő az ipari társadalmakban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Durkheim, Émile 2002. *Elementární formy náboženského života*. Praha, OIKOYMENH.
- Durkheim, Émile 2003. *A vallási élet elemi formái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Falussy Béla (szerk.) 1976. *A szabadidő szociológiája*. Budapest, Gondolat.
- Falussy Béla 2007. Tevékenységosztályozási rendszerek az időmérleg-vizsgálatokban. *Statisztikai Szemle*, 85. évf. 8. sz. 690–713. p.
- Fekete Marianna 2018. *eldő, avagy a szabadidő behálózása. Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Kardos István 1965a. A magyar nemzetiségű dolgozók kulturális színvonalának minősítése. *Irodalmi Szemle*, 6. sz. 529–543. p.
- Kardos István 1965b. Tanítóságunk élet- és műveltségi színvonala egy felmérés tükrében. *Irodalmi Szemle*, 7. sz. 633–647. p.
- Kašjak, Milan – Végh Ladislav 1976. *Socialistický vývoj maďarskej národnostnej kultúry v ČSSR*. Bratislava, Výskumný ústav kultúry a verejnej mienky.
- Kratochvílová, Emília 2010. *Pedagógika voľného času – výchova v čase mimo vyučovania v pedagogickej teórii a v praxi*. Trnava, Typi Universitas Tyrnaviensis.

- Linhart, Jiří 1969. Úloha životního stylu a spotřeby při vytváření sociální stratifikace. In Machonin Pavel és kol.: *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 211–235. p.
- Machonin, Pavel és kol. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava, Nakladateľstvo Epoque.
- Marx Károly 1955. *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest, Szikra Kiadás.
- Mihály Géza 1969. Időben és térben. *Irodalmi Szemle*, 10. sz. 914–918. p.
- Palkó László András 2014. Készerédes napjaink. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (1. rész). *Valóság*, 57. évf. 10. sz. 48–73. p.
- Szalai Sándor 1976. Bevezetés. In Falussy Béla (szerk.) *A szabadidő szociológiája*. Budapest, Gondolat, 7–17. p.
- Szalai Sándor (szerk.) 1978. *Idő a mérlegen*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Szántó Miklós 1973. Előszó a magyar kiadáshoz. In Danecki Jan: *A megosztott idő egysége. A szabad idő és a munkaidő az ipari társadalmakban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 7–20. p.
- Vitányi Iván 2006. *A magyar kultúra esélyei*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Zborovszkij, H.F, 1976. A szabadidő mint szociológiai kategória. In Falussy Béla (szerk.) *A szabadidő szociológiája*. Budapest, Gondolat, 17–49. p.

Internet

citatum.hu

ZSUZSANNA LAMPL

THE “IDEAL WITH GREAT APPEAL”, OR THE CREATION AND DEVELOPMENT OF LEISURE IN CZECHOSLOVAKIA (TOO)

The first part of the paper summarises the historical background, circumstances, and context of the emergence of leisure. In the second part, the author deals with the development of leisure in Czechoslovakia in the 1960s and 1970s, drawing on the results of contemporary sociological research, including the Czechoslovak stratification survey of 1969, which is still unique today. The third part deals with the leisure of Hungarians in Slovakia, also based on sociological research conducted in the 1960s and 1970s, with a special focus on Hungarians in Slovakia. The paper will serve as an introduction to the study to be published in the next issue of Fórum Társadalomtudományi Szemle, in which the author will analyse the development of the leisure of Hungarians in Slovakia after the 1989 change of regime up to the present day.